

Thế nhưng những người thương nhân chỉ vì món lợi nên chơi trò bắt cá hai tay, trở nên bị nghi ngờ có giao thiệp với chúa Trịnh và mua bán khí giới cho Đàng Ngoài. Có tật giật mình, không chịu để khám xét soi mói nên thành ra xích mích. Ngọn lửa bất hòa âm ỉ thì xảy ra liên tiếp nhiều chuyện khiến nó bùng phát.

Nguyên hồi năm 1641, có chiếc tàu Hà Lan ở xứ Bắc chạy vào Đàng Trong mắc cạn ở Cù Lao Chàm, trên tàu có mấy người bị chúa Thượng nghi là làm gián điệp nên hạ lệnh bắt giam để tra hỏi. Trong khi đang tiến hành thẩm vấn thì một chiếc tàu khác qua đầu năm 1642 do Vanm Liesvelt làm thuyền trưởng từ Đàng Ngoài chạy về Batavia nhân tiện ghé vào để xin chúa Nguyễn trả tự do cho mấy người bị bắt năm ngoái, thế nhưng vì trên thuyền lại có sứ thần chúa Trịnh phái đi công cán Batavia khiến cho chúa Nguyễn càng thêm bất bình và nghi ngờ, vì thế từ chối thả những người đang bị giam trong ngục. Những người sang nước ta buôn bán đều do công ty Đông Ấn phái đi, vốn là một cơ quan thương mại nhưng có oai quyền thế lực cả về chính trị lẫn quân sự nên khi thấy thương lượng hòa bình không thành công ty liền phái một số tàu đến lãnh hải quấy nhiễu bắt cóc dân lành làm con tin, hành hình để đe dọa, thế là mối bất hòa càng thêm sâu sắc.

Còn trên đất liền, người Hà Lan buôn bán ở Hội An rất phát đạt, mở nhiều cửa hiệu và thuê người làm công là dân bản xứ. Một hôm, họ thấy hàng hóa mất mát, tình nghi một người bản xứ làm việc bốc xếp hàng đã trộm đem

đi bán. Thế rồi dùng vũ lực tra khảo, đánh đập, không may người ấy thọ bệnh mà chết. Lo sợ rắc rối, họ lại vu cho người xấu số lấy trộm đồ trong hiệu, bị bắt quả tang nên sợ quá mà tự tử. Việc ấy làm cho hàng phố và dư luận người sở tại xì xào bàn tán rồi đến tai quan trấn thủ Quảng Nam. Nghe nói hiệu buôn Hà Lan đánh chết người bản xứ không kể quyền trên phép nước ở đây ra gì, quan hết sức bất bình liền mở cuộc điều tra. Những người thương nhân không hợp tác và có thái độ trịch thượng, quan trấn thủ cả giận bèn soạn xe ngựa ra trình báo chúa Thượng. Nghe xong chúa cả giận bèn giao toàn quyền cho quan trấn thủ xử lý, kể cả dùng đến những biện pháp cứng rắn nhất. Năm được đặc quyền ấy, quan trấn thủ cho bắt những người có liên quan đến vụ việc (*cả thấy 9 người*), tịch thu tài sản sung công quỹ, những thứ không cần thiết thì đem tiêu hủy. Vì tội cố ý sát nhân, 7 người trong bọn bị tuyên án tử hình đưa ra pháp trường hành hình ngay. Còn 2 người không liên can được tha bổng, cho đáp thuyền về Batavia để thông báo sự việc đã xảy ra. Công ty Đông Ấn đã phái 3 chiếc tàu chiến hạng to, chở nhiều quân lính, khí giới, chạy thẳng sang Quảng Nam, định lấy võ lực uy hiếp chúa Nguyễn để trả thù nhưng đã bị thất bại, hao binh tổn tướng ở cửa biển Thuận An (*hai chiếc bị đánh chìm, chiếc còn lại hư hỏng nặng phải tháo chạy, đề đốc Pierre Baeck tử trận...*). Rồi từ đây người Hà Lan đã quyết tâm giúp chúa Trịnh một cách công khai để chống chúa Nguyễn. Quan hệ hai bên căng thẳng, các thương nhân phải đóng cửa thương điểm ở Hội An, còn chúa Nguyễn cũng

Một góc phố cổ Hội An giữa thế kỷ 20, ảnh Vĩnh Tân

tuyên bố không miễn thuế cho người Hà Lan nữa.

Có một điều mà người Hà Lan không biết là chúa Nguyễn Phúc Lan đã xem xét nghiêm túc sự đe dọa của người Hà Lan và ông đã thả 50 người tù tháng 3 năm 1642 nhưng mãi tới năm 1643 Công ty Đông Ấn Hà Lan mới biết chuyện này. Vì những hiểu nhầm và bất hòa ấy, mãi đến năm 1651, quan hệ hai bên mới được nối lại, chúa Nguyễn ký Hiệp ước thương mại với họ và thả các tù binh Hà Lan. Tuy nhiên việc làm ăn của người Hà Lan tại đây sau đó cũng không thuận lợi và họ đã rút đi.

Việc một mối bang giao tự sinh rồi tự diệt ở đô thị này, trong giai đoạn nào nhiệt của thời cuộc ngày ấy chắc hẳn không nhiều người để ý. Và nó càng không đáng lưu tâm bởi cái găng kết lờ đờ, ngán ngùi như trường hợp người Hà Lan mà mãi đến giờ vẫn

ngậm ngùi câu hỏi: không hiểu vì sao? ai có lỗi? Nhưng dẫu sao trong lần gặp gỡ ấy vẫn còn một mối lương duyên mà nghìn sau vẫn nhắc, ấy là cái tên Faifoo của Hội An theo mãi mọi người. Chuyện là thế này: Hội An còn có tên Phố, Phố Hội, là Faifoo; một tên Tây kèm một tên Ta mà tên này chẳng phải là phiên âm của tên kia. Vốn là một trong những phố lớn nhất nhì ở Đàng Trong, đông đảo và phồn thịnh thì rõ ràng tên tuổi vốn đã có trước, làm sao đến nỗi người Tây còn chen vào đặt tên? Trường hợp ấy không hề xảy ra cho những thành phố, tỉnh lỵ khác trong toàn quốc. Gọi cho đúng địa danh đã khó nói gì đến chuyện truy tầm nguồn gốc của chúng. Và rồi nó được kể bởi những người bản xứ, rằng xưa kia khi người Hà Lan đến giao thương, bước chân lên bờ hỏi (*qua thông ngôn trợ trợ*): “Đây có phải Phố”, Dân chúng trả

lời: Phải, Phó: Thế là Phải Phó thành Faifoo¹.

Vậy thì cần chi nhiều, chi mỗi một cái tên Faifoo thôi cũng đã nhắc nhớ chúng ta về những kỷ niệm đẹp ngày xa xưa đó. “*Cái thuở ban đầu lưu luyến ấy*” là một trong những dấu hiệu đẹp đẽ, đáng yêu đã đành mà còn là dấu hiệu đáng mừng để hướng đến tương lai vì một tình bạn tốt đẹp và nồng ấm của Hội An dành cho tất cả mọi người ♦

<http://hoianheritage.net>

¹ Tùý bút " Hội An " - của Trảng Thiên viết năm 1966, tái bản trong tập "Quê hương tôi", nhà xuất bản Thời Đại năm 2014, trang 229.